

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-09>
УДК 930.2:303.621.32]:303.82-057.4-054.73(477-87)«2014/2024»

Вікторія Іващенко

кандидатка історичних наук, доцентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: ivashchenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1799-012X>

Юлія Кісельова

кандидатка історичних наук, доцентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: yu.a.kiselyova@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2571-8436>

УСНОІСТОРИЧНИЙ ПРОЄКТ «“РУХ НА ЗАХІД”: УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ (2014–2024)»: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ*

Як цитувати: Іващенко, В., Кісельова, Ю. Усноісторичний проєкт «“Рух на Захід”:
українські науковці в умовах вимушеної міграції (2014–2024)»: питання методології
дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
Серія «Історія»*, вип. 65, 2024, с. 199–227. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-09>

How to cite: Ivashchenko, V., Kiselyova, Yu. Oral History Project ““Moving West”: Ukrainian
Academics in Conditions of Forced Migration (2014–2024)”: Issues of Research Methodology.
The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History, no. 65, 2024, pp. 199–
227. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-09> (In Ukrainian)

© Іващенко В., Кісельова Ю., 2024

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

* Стаття підготовлена в межах проєкту «Документуючи Україну» (Documenting Ukraine), ініційованого Інститутом гуманітарних досліджень у Відні (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM).

Стаття є спробою проблематизувати окремі методологічні аспекти усної історичного проекту «“Рух на Захід”: українські науковці в умовах вимушеної міграції (2014–2024)». Проект спрямований на дослідження вимушеної міграції українських науковців — внутрішньої (після 2014 року) та зовнішньої (до країн Європи після початку повномасштабної російсько-української війни), а також реакції на цей процес з боку європейської наукової спільноти. Зокрема, у статті йдеться про соціальний та історіографічний контексти, що формують своєрідні дослідницькі «рамки», які не є сталими і своєю чергою створюють рухливі просторові, темпоральні та особистісні кордони, а також надзвичайно загострюють етичні проблеми. Аналіз географічних та хронологічних меж, а також складу респондентів дозволяє більш чітко окреслити дефініцію «науковий мігрант», врахувати особливості «руху на Захід», а також визначити основні етапи реалізації проекту та зафіксувати зміни в організації дослідження упродовж того часу, протягом якого він триває. Ситуація ускладнюється через дослідження подій, що тривають, коли разом із традиційними викликами усної історії щоразу слід враховувати нові. Для ефективного пошуку респондентів було обрано метод «снігової кулі», який дозволяє відшукати осіб, які готові до спілкування, а також застосовано напівструктуроване інтерв'ю, що надає можливості для подальших порівнянь і водночас дозволяє респондентам почуватися максимально вільно, обирати зручний для них формат самопрезентації. Специфіка спільноти, яка досліджується, зумовила включення респондентів до дослідження на різних етапах (ознайомлення з проектом, інтерв'ювання, процес транскрибування, за бажанням — вивчення результатів дослідження та оцінка результатів). Це дозволяє говорити про респондентів як про повноцінних співавторів, що значно полегшує інтерпретацію джерела. Цьому також сприяють обрані авторками достатньо складні принципи транскрибування інтерв'ю. Нарешті, важливим є рішення проводити інтерв'ю протягом тривалого часу, а в майбутньому за можливості повернутися до повторного інтерв'ювання. Уже зараз ми можемо говорити як про певні тенденції, що спостерігаються в межах вимушеної інтелектуальної міграції, так і про типовість або унікальність обраних мігрантами стратегій побудови академічної кар'єри в екстраординарних умовах.

Ключові слова: російсько-українська війна, усна історія, вимушена академічна міграція, європейське академічне середовище, методологія дослідження, проблеми етики.

Соціально-політичні та історіографічні контексти

Окупація Криму та російська агресія на Сході України в 2014 р. значною мірою активізували проблему міграції в Україні, яка на цьому

етапі мала переважно формат «внутрішнього переміщення». Початок повномасштабної російсько-української війни ще більше загострив проблему, призвівши до найбільшої міграційної кризи з часів Другої світової війни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) на кінець 2022 р. 11,6 млн українців залишили свої домівки, із них 5,7 млн виїхали за кордон (Global Trends Forced Displacement, 8). На 14 листопада 2023 р. у світі було офіційно зареєстровано 6,3 млн українських біженців. Більшість із них перебуває на території Німеччини (1,1 млн), Польщі (958,9 тис.) та інших європейських держав (Ukraine Refugee Situation), які в перші місяці війни безпрецедентно підтримали українських біженців.

Такий рівень підтримки можна пояснити кількома чинниками (трудовою міграцією українців у попередні роки, наявністю мігрантських осередків у багатьох містах Західної Європи, спільними кордонами із низкою країн ЄС та ін.), але, напевне, вирішальним став характер цієї війни. За одним із опитувань, яке було проведено наприкінці грудня 2022 р., більшість європейців сприйняли агресію з боку Росії як напад на всю Європу, що загрожує європейським цінностям, свободі та процвітанню європейських держав. При цьому понад 90 % європейців заявили про посилення тривоги щодо майбутнього Європи і висловили високий рівень підтримки громадянам України (Hoffmann, de Vries 2023).

Утім, у ситуації, коли воєнні дії тривають, на різних рівнях (індивід, держава, міжнародне співтовариство) постає низка викликів, серед яких головним залишається питання щодо майбутнього українських мігрантів: повернення їх в Україну або інтеграція до нового середовища. Якщо на початковому етапі готовність до повернення декларували понад 90 % мігрантів, то станом на листопад 2022 р. кількість тих, які планують повернутися до України, зменшилась до 63 %, а за оцінками українських демографів, їхня реальна частка після двох років війни становитиме 30–40 % (Vyshlins'kyj та ін. 2022, 5; Perezavantazhennia nauky, 10). Не вдаючись до детального аналізу тих чинників, які визначають індивідуальні стратегії українських мігрантів, відзначимо вплив міграційної політики тих країн,

які приймають українських біженців, а також ставлення до цієї проблеми в Україні.

Наразі у країнах ЄС спостерігається кілька стратегій щодо вирішення міграційної кризи: низка країн розпочала «діалог про повернення» українців в Україну (Ірландія, Норвегія, Швейцарія та ін.), тоді як інші взяли курс на зменшення державної допомоги (Польща, Чехія та ін.) або інтеграцію (Німеччина) українських біженців (Vyshlins'kuj та ін., 27–40). Своєю чергою, в Україні це питання донедавна розглядалося виключно на рівні експертів, лише в липні 2023 р. Міністерство соціальної політики заявило про початок розробки Стратегії демографічного розвитку України (Minsotspolityku).

Частиною цих процесів стала міграція українських науковців, масштаби якої наразі можна оцінити лише приблизно, оскільки єдиної бази даних учених-мігрантів немає. У 2014 р. через російську агресію було переміщено близько 20 українських закладів вищої освіти. Відомо, що на кінець 2022 р. там працювало приблизно 3 тис. викладачів (Nikolaiev, Rij, Shemelynets' 2023, 50–53), але досвід цієї «внутрішньої міграції» так і не був осмислений. Після 24 лютого 2022 р. було релоковано 44 заклади вищої освіти, в яких продовжили роботу 6,9 тис. викладачів, проте, на відміну від 2014 р., йшлося про «напіввіртуальну релокацію» (переміщення адміністрації та низки ключових служб та організацію дистанційного навчання для інших учасників навчального процесу), натомість частина студентів та викладачів не тільки з релокованих закладів самостійно виїхали до більш безпечних територій в Україні або за кордон (Nikolaiev, Rij, Shemelynets' 2023, 55–59).

Згідно з «Результатами дослідження потреб українських науковців» на момент проведення опитування (квітень–травень 2022 р.) із понад 2 тис. 47,2 % науковців залишалися за місцем постійного проживання, 38,1 % стали внутрішньо переміщеними особами, 14,7 % перебували за кордоном (Lutsenko та ін. 2023, 5). За результатами іншого дослідження, в якому взяли участь понад 2,5 тис. респондентів (вересень–грудень 2022 р.), з початку повномасштабної війни за кордон виїхало 18,5 % науковців (de Rassenfosse, Murovana, Uhlbach

2023). Складно сказати, яка з вибірок є більш репрезентативною щодо генеральної сукупності, утім, вочевидь, такі цифри дозволяють говорити про загальні тенденції, а також зафіксувати нові виклики, які постали перед українською наукою в умовах російського вторгнення.

Традиційно дослідники української інтелектуальної міграції віддавали перевагу роботі зі статистичними матеріалами, зосереджуючись на дослідженні напрямків міграції, а також фіксуючи її загрози («відтік мізків», поглиблення демографічних проблем, зниження якості ринку праці в Україні, ознаки руйнування інтелектуального потенціалу країни в цілому) та переваги («циркуляція мізків», залучення зарубіжних інвестицій, інтеграція України до світового наукового та освітнього співтовариства) (Baranyuk, Romanenko 2014; Aleksieieva, Horban'ova 2016; Demydenko 2018). Сучасні аналітичні матеріали, створені на основі результатів опитування вимушених мігрантів-науковців, містять спробу проаналізувати більш широкий спектр проблем: поточний соціально-демографічний статус українських учених за кордоном, наявні виклики та вподобання вимушених мігрантів-науковців, їхні індивідуальні плани та думки щодо майбутнього української науки та освіти (Maryl та ін. 2022; Zberezhenia nauky; Komunikatsiia nauky; Perezavantazhennia nauky; Formuvannia bazy danykh; Lutsenko та ін. 2023; de Rassenfosse, Murovana, Uhlbach 2023). Також з'являються дослідження, автори яких намагаються поєднувати кількісні та якісні підходи до аналізу досвіду переміщених учених в контексті європейської інституційної підтримки українських науковців (Sikorska, Nykyforenko 2022). Ці дослідники намагаються окреслити нову конфігурацію українського наукового співтовариства та поміркувати над питанням щодо місця науковців-мігрантів у повоєнному відродженні України, плани щодо якої активно презентують та обговорюють (Becker 2022; Building back; Gorodnichenko, Sologoub, Weder di Mauro 2022). Відзначимо, що практичним результатом такої роботи стало створення цифрової платформи «Українська наукова діаспора», головною місією якої проголошено «об'єднання зусиль українських учених різних хвиль

міграції для відбудови та розвитку України, а також ефективнішої інтеграції українських учених до світового наукового співтовариства» (Ukrainian Science Diaspora).

На тлі цих соціально-політичних та історіографічних контекстів виник усноісторичний проєкт «“Рух на Захід”: українські науковці в умовах вимушеної міграції (2014–2024)» («“Moving West”: Ukrainian Academics in Conditions of Forced Migration (2014–2024)»)¹, присвячений вимушеній міграції українських науковців-гуманітаріїв із зони воєнного конфлікту.

Фокус на дослідженні саме науковців-гуманітаріїв спричинений кількома чинниками. По-перше, багато хто з них включений у реалізацію проєктів, пов'язаних із документуванням свідчень війни, збереженням культурної спадщини, дослідженням впливу війни на українське суспільство, тож їхній досвід є достатньо відрефлексованим. По-друге, у низці висловлювань експертів з питань відновлення української науки в переліку дисциплін, які запропоновано віднести до стратегічних пріоритетів національного рівня, фігурують виключно природничі й точні науки (Perezavantazhennia nauky, 13), що може призвести до посилення кризових явищ в українській гуманітаристиці. Нарешті, можна також говорити про особистісний вимір: цей проєкт дозволяє його авторкам «історіювати» власний досвід, висловлюючись як безпосередні учасниці подій, що дозволяє більш глибоко інтерпретувати свідчення, одержати в ході усноісторичного дослідження².

Здебільшого питання методології досліджень досвіду науковців-мігрантів є частиною фінальних звітів наукових проєктів і містять короткий опис мети, завдань, об'єкта дослідження, загальну характеристику анкет, особливостей вибірки та збирання даних,

¹ На першому етапі проєкт підтримав Інститут історії науки імені Макса Планка (1 жовтня 2022 — 31 березня 2023 р.), на другому — Інститут гуманітарних наук у Відні в межах програми «Documenting Ukraine Fall 2023» (грудень 2023 — травень 2024 р.).

² Тут можна згадати про дослідження досвіду переживання війни науковцями, що базуються на використанні автоетнографічного методу (Kuz'menko 2023; Strelnyk, Shcherbina 2023).

а також процесу відбору релевантних свідчень та визначенню основних етичних принципів, яких дотримуються дослідники (Maryl та ін. 2022, 6–7; Perezavantazhennia nauky, 8). Утім, останнім часом з'являються спроби проблематизувати окремі методологічні аспекти досліджень досвіду академічних мігрантів, наприклад, щодо впливу на дослідження багатокультурного середовища (Bielska, Kurek-Ochmańska, Łuczaj 2021). Вочевидь, перехід від фіксації до осмислення методологічних підходів дозволяє не тільки удосконалити практику досліджень, але й вийти на проблеми, пов'язані із подальшою інтерпретацією усних свідчень.

Рухливість просторових, особистісних та темпоральних кордонів

У ході реалізації проєкту за період з квітня 2022 р. до грудня 2023 р. було записано 59 інтерв'ю: 41 з українськими науковцями та 18 з європейськими вченими, які займаються організацією допомоги українським біженцям.

Зараз серед українських респондентів переважають науковці зі Сходу країни (20), а також із Києва та прилеглих містечок (12), зокрема з Ірпеня та Бучі, що пов'язано із активними бойовими діями та окупацією частини цих територій. Особливу групу становлять респонденти (6), які ще 2014 р. виїхали з окупованих територій Донецької та Луганської областей до різних регіонів України. Два із них і зараз перебувають на території України, інші після початку повномасштабної агресії виїхали за кордон. Відзначимо, що після 24 лютого 2022 р. також не всі респонденти відразу залишили територію України: разом із тими, котрі виїхали в перші дні або тижні війни, було чимало таких, які спочатку переїхали до інших, більш безпечних регіонів України, де вони перебували від кількох тижнів до пів року.

На момент інтерв'ю більша частина українських респондентів була пов'язана із німецькими (15) та польськими (13) науковими установами, тоді як в інших країнах (Великій Британії, Угорщині, Чехії, Швейцарії, Швеції) проживали по 1–4 респонденти.

Загалом така географія відображає загальну тенденцію «руху науковців на Захід», починаючи від кінця 2010-х рр. Якщо тривалий час після розпаду СРСР для української інтелектуальної еліти найбільш привабливими виглядали країни пострадянського простору (зокрема Російська Федерація), а також США, Ізраїль та інші розвинуті країни Заходу, тоді як міграція до країн Центральної та Східної Європи мала значно менші масштаби (Demydenko 2018), то після початку російсько-української війни в 2014 р. посилилась переорієнтація українських учених на Захід в цілому й на країни Східної Європи зокрема: після 2017 р. основними партнерами українських авторів у науковому видавничому доробку стали польські науковці (The future of science in Ukraine). Новий етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 р., наочно продемонстрував зміну основних векторів міграції: наразі українські науковці перебувають у 35 країнах світу, але, як уже зазначалося, їхню найбільшу кількість прийняли Польща та Німеччина (Lutsenko та ін. 2023, 11; Maryl та ін. 2022, 9).

Окремо слід сказати про те, що в межах цих країн визначилися центри, які цілеспрямовано акумулюють навколо себе українських мігрантів-гуманітаріїв. Інтерв'ю з ученими, які знайшли прихисток у таких центрах, потенційно можуть надавати інформацію про особливості комунікації та формування академічного нетворкінгу, про що свідчать попередні результати нашого дослідження. Зокрема три інтерв'ю були записані зі стипендіатами Німецького історичного інституту у Варшаві, який з 1 квітня 2022 р. за підтримки фонду Макса Вебера започаткував низку довготривалих стипендій для українських науковців для підтримки досліджень у галузі гуманітаристики (Research perspective Ukraine). Два інтерв'ю були проведені з учасницями колективного проекту, організованого в Інституті досліджень Східної та Південно-Східної Європи імені Лейбніца в Регенсбурзі як частина діяльності Міждисциплінарної дослідницької групи з вивчення України (Interdisciplinary Study Group Ukraine). Ще п'ять респондентів на момент інтерв'ювання перебували в Мюнхені, де Університет Людвіга-Максиміліана став одним з прикладів «наукового інкубатора», який не тільки

підтримав українських учених на початковому етапі, але й допоміг у підготовці наукових проєктів та пошуку подальшої грантової підтримки (Stipendiatinnen). В останньому випадку такій роботі сприяв багаторічний досвід співпраці українських та німецьких істориків у межах Українсько-німецької історичної комісії (до січня 2023 р. — Німецько-української комісії істориків). Своєю чергою, Німецький історичний інститут у Варшаві визначив одним із головних завдань з підтримки українських дослідників майбутню розбудову співпраці з українською дослідницькою спільнотою (Research perspective Ukraine).

Загалом більшість респондентів виїжджала на запрошення колег з європейських наукових установ, з якими співпрацювала до війни; низка академічних мігрантів отримала запрошення за рекомендацією українських науковців, які ще до війни розпочали професійну кар'єру за кордоном; в окремих випадках такі запрошення надійшли через інституцію в Україні, де респонденти працювали до початку повномасштабної війни, або були результатом участі в конкурсах на гранти для українських науковців. При цьому останній варіант, крім окремих винятків, спостерігається вже після завершення першої, «адаптивної» фази перебування за кордоном.

Респонденти, які були опитані в перший рік війни, здебільшого перебували на річних або піврічних стипендіях і відразу потрапили до місця своєї резиденції. Тільки дві науковиці протягом нетривалого часу проживали на території Польщі, після чого виїхали до приймаючих установ у Люксембурзі та Угорщині.

У ході інтерв'ю практично всі українські респонденти заявили про бажання повернутися в Україну, інколи фіксуючи точні дати повернення, інколи пов'язуючи його із завершенням бойових дій на території України. Про щирість такої заяви свідчить той факт, що на листопад 2023 р. в Україну повернулися щонайменше 9 респондентів, які свідомо відмовились від продовження стипендій³. Одна респондентка померла внаслідок важкого

³ Авторки проєкту намагаються підтримувати зв'язок із респондентами, але на цьому етапі не ставлять за мету відстежити всі зміни в їхній професійній діяльності, плануючи повернутися до повторного інтерв'ювання після завершення російсько-української війни.

захворювання. Переважна більшість колег, які залишилися за кордоном, отримали пропозиції про продовження стипендій від приймаючих інституцій, окремі науковці здобули нові гранти або контракти на роботу і змінили місце проживання — дехто в межах однієї країни, інші — поза ними. Зокрема, уже після інтерв'ювання одна з респонденток переїхала з Чехії до Італії, друга — з Німеччини до Великої Британії.

Таку, хоча й тимчасову сталість позицій українських наукових мігрантів можна пояснити не лише цілеспрямованою політикою ряду європейських наукових центрів, але й активною позицією окремих науковців, які певною мірою репрезентують погляд європейської академічної спільноти на це питання. Наприклад, більшість європейських респондентів проекту також працює у наукових центрах та університетах Польщі (7) та Німеччини (7). Говорячи про допомогу українським колегам, вони фіксують наявність ініціаторів, які не лише взяли на себе організацію допомоги на початковому етапі, але й продовжують підтримувати їх надалі. Водночас респонденти з приймаючих країн мають різні погляди на можливості подальшої інтеграції українських учених. З одного боку, вони визнають можливість для науковців знайти роботу переважно в межах східно-європейських академічних систем, з другого боку, зазначають, що для цього є багато перешкод: зокрема відмінність між методологічними та культурними практиками українських та європейських академічних спільнот, високий рівень наукової конкуренції в європейському академічному середовищі, а також превалювання у процесі організації допомоги гуманістичних ідей над сучасними інтенціями, пов'язаними із інтернаціоналізацією науки: «...якщо Варшавський університет чи Ягеллонський університет у Кракові намагалися найняти якихось... професорів, то не через якість викладання чи досліджень, а тому що вони справді хотіли допомогти» (Muzej, ZLR, 05.01.2023)⁴.

⁴ Імена респондентів зашифровані у такий спосіб: форма запису (особисто або за допомогою платформи ZOOM); перша літера прізвища; перша літера місце проживання за кордоном; перша літера місяця проживання в Україні для українських респондентів; дата інтерв'ю. Тут і далі для максимального збереження особливостей усного мовлення під час транскрибування зазначено всі вигуки та пошуки слів респондентом, позначаються короткі (кома) та довгі паузи (крапка та три крапки), наголоси на певних словах та фразах (подаються великими літерами), швидке поєднання слів (знак рівності), запинки (частина слова з дефісом), нерозбірливі фрагменти, які не піддаються розшифруванню, та скорочення (три крапки у квадратних дужках). Також коментується поведінка респондента, його реакція на запитання (сміх, хвилювання, збентеження та ін.).

Разом з труднощами, пов'язаними з отриманням сталих позицій, усвідомленню українськими науковцями потенційної рухливості просторових кордонів сприяє також розуміння важливості академічної мобільності для більш ефективної організації своєї професійної діяльності: «Чи бачу я своє майбутнє... десь за кордоном, а не в Україні? Ну насправді, я бачу своє майбутнє більш мобільним (*посміхається*), більш мобільним, ніж я гадала до цього... Я не вважаю, що я хочу залишатися просто тут, я=я б хотіла бути... людиною більш відкритою до... до світу, і... мати таку собі точку опори в Україні так само, а от ЯКИМИ будуть ці точки опори в Україні — це вже питання...» (Музей, РЕМК, 22.08.2022).

Інша проблема, яка постала під час визначення потенційного кола українських респондентів, пов'язана з визначенням дефініції «науковий мігрант». Зокрема, об'єктом нашого дослідження були вчені, які формально є вимушеними мігрантами. При цьому самі респонденти можуть визнавати факт вимушеної міграції або заперечувати його. Показово, що багато респонденток прямо заявили про свою свідому відмову застосовувати до себе поняття «біженка», наголошуючи на тому, що вони їхали за кордон на запрошення від європейських наукових інституцій з бажанням продовжити свою професійну діяльність. Відкрите зарахування себе до «біженок» здебільшого притаманне тим науковицям, які виїжджали в перші дні війни або залишали тимчасово окуповані території, але й вони розглядали подальше отримання стипендії як зміну статусу. Отже, ми в цьому дослідженні застосовуємо до всієї групи наших респондентів терміни «наукові мігранти», «вимушені мігранти» та «переміщені вчені», оскільки головним чинником виїзду за кордон всі респонденти називають небезпеку, пов'язану із подіями російсько-української війни.

Щодо професійного досвіду респондентів проєкту, то більшість із них репрезентують академічні установи, університети, наукові центри і музеї України, професійно займаються науковою діяльністю, мають наукові ступені або здобувають науковий ступінь у галузі гуманітаристики. При цьому переважають науковці, стаж роботи яких коливається в межах 15–25 років, меншою мірою представлені молоді

дослідники та представники старшого покоління науковців. Одночасно серед учасників проекту є науковці, які на час повномасштабного вторгнення з різних причин залишили наукову діяльність і напередодні війни працювали в системі середньої освіти, журналістиці, обіймали адміністративні посади.

Цікаво, що саме ситуація міграції, отримання наукових стипендій та стажувань загострила питання щодо сфери професійної діяльності в майбутньому: кілька респонденток прийняли рішення продовжити наукову діяльність, яка була перервана ще в Україні через відсутність перспектив, одна утвердилася у правильності свого рішення піти з науки, ще одна науковиця висловила бажання зосередитися на волонтерській діяльності.

Поряд з істориками, філологами, культурологами респондентами проекту стали кілька представників соціальних наук, що пов'язано із їхньою участю в усноісторичних та інших проектах у галузі гуманітаристики, а також одна респондентка, яка має незвичну наукову біографію: геолог, після приїзду до Любліна (Польща) займалася волонтерською роботою в центрі допомоги, розташованому в місцевому музеї, а після закриття центру отримала пропозицію працювати в цьому музеї.

Зважимо також на те, що характер міграції зумовив гендерний склад українських респондентів: усі вони, за кількома винятками, жінки (39 із 41), тож наш проєкт здебільшого репрезентує жіночий досвід міграції. При цьому переважна більшість респондентів приїхала з власними родинами (дітьми та літніми батьками), бо порятунок рідних був головним мотивом вимушеної міграції, рішення про яку далось нелегко багатьом науковицям. Отже, більшість інтерв'ю містять сюжети про те, як турбота про рідних впливала на досвід легалізації, адаптації та професійної інтеграції наших співрозмовників, визначаючи зокрема й рішення про повернення в Україну.

Більшість європейських респондентів також належать до покоління науковців, які працюють у цій сфері 15–25 років, але певна гендерна диспропорція (7 жінок та 11 чоловіків) у цьому випадку не має

однозначного пояснення. З одного боку, це може бути результатом вибірки, з другого — відбивати наявну в європейському академічному середовищі гендерну нерівність: станом на 2017 р. серед асистентів професорів та професорів жінки становлять лише 15 % від загальної кількості (Łojkowska та ін. 2020, 8). Ще однією особливістю цієї групи респондентів є наявність кількох незалежних дослідників, які інституціонально не пов'язані з жодною із наукових установ.

При цьому переважна більшість європейських респондентів історики, тільки два працюють у галузі соціології. Серед істориків переважають спеціалісти (10 осіб) з історії Російської імперії та польських, українських, балтійських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Відповіді цих істориків на питання про зміну тематики їхніх праць потенційно дають можливість побачити, як відбувається переосмислення історії Східної Європи на рівні індивідуальних дослідницьких стратегій науковців: «Ну я теж так подумав, що... можна теж змінити і почати досліджувати теми на основі матеріалів, які, наприклад, у Прибалтиці, там, Латвія, Естонія або наявність... Але і я, але перш за все що ще перед квідом ми почали з колегами досліджувати джерела, які розташовані насамперед у Львові та в Києві [...]. Просто... для мене Росія вже тема закрита...» (Muzej, PLL, 18.06.2022).

Крім того, серед наших респондентів є кілька інтернаціональних вчених, вихідців з пострадянського простору, які виступають у ролі тих, хто активно допомагає українським біженцям. Показово, що їхній погляд на українських переміщених учених є радше поглядом «зсередини» співтовариства академічних мігрантів, для якого найвизначнішою рисою є нестабільність їхнього становища в європейському академічному світі.

Процес запису інтерв'ю розпочався у квітні 2022 р. і триває дотепер. При підготовці проєкту передбачалось здійснювати інтерв'ювання у два етапи. Упродовж часу, коли тривають воєнні дії, планувалося дослідити «очікування» та перші «зіткнення з реальністю», а також визначити поведінкові стратегії, обрані українськими науковцями-мігрантами, в історичній ретроспективі (повернення на батьківщину,

ізоляція, інтеграція в культурний, академічний та соціальний простір приймаючих країн або подальша еміграція). Другий етап відтермінувався до часу закінчення війни (щонайменше через 5 років після цього) для дослідження довгострокових змін у конфігурації європейської академічної спільноти, академічному кліматі всередині України та ступеня інтеграції українських науковців у світову академічну спільноту після завершення війни.

Натомість довготривалий характер війни дозволив зафіксувати початок другого етапу у процесі інтерв'ювання вже навесні 2023 р. Цей етап, з одного боку, характеризувався появою нових сюжетів, еволюцією оціночних суджень та загальним емоційним станом інтерв'ю, а, з другого, збільшенням уваги авторок проєкту до академічної діяльності українських науковців в межах європейських інституцій. Зокрема, інтерв'ю мігрантів, записані через рік після початку війни, засвідчили кризу, пов'язану з усвідомленням неможливості швидкого закінчення війни та необхідністю побудови довготермінових планів та вибору подальших стратегій — отримання нових наукових стипендій в європейських інституціях або прийняття рішення щодо повернення в Україну. Одночасно респонденти почали включати досвід стажування або роботи в європейських інституціях у відповідях на питання щодо професійної біографії та вибудовувати на його основі плани на майбутнє, що свідчить про готовність уважати цей досвід важливим складником автобіографічного нарративу. Серед нових сюжетів, до яких зверталися респонденти, можна згадати розповіді про візити в Україну, наслідком яких були негативні емоції через відсутність звички до життя в умовах постійної небезпеки, а також сюжети, пов'язані зі взаємодією з європейськими науковцями.

Для європейських респондентів час проведення інтерв'ю відіграв меншу роль, але почасти зростає кількість відмов або ігнорування листів щодо можливості інтерв'ювання. Імовірно, європейські науковці певною мірою розглядають інтерв'ю як одну з форм підтримки українських колег, тож така тенденція може бути одним із маркерів зменшення допомоги вимушеним мігрантам.

Своєю чергою, рухливість просторових, особистісних і темпоральних кордонів, а також низка викликів етичного характеру почасти впливають на вибір методології дослідження.

Між методологічними та етичними проблемами

Для пошуку українських респондентів ми обрали метод «снігової кулі»: зверталися до знайомих нам ще до активної фази війни науковців або тих, з якими знайомство відбулося під час презентації проєкту на європейських наукових майданчиках у період 2022–2023 рр., а також просили кожного з наших респондентів порекомендувати тих колег, які можуть бути зацікавлені взяти участь у проєкті. Така вибірка, з одного боку, полегшує пошук респондентів, а з другого — надає додаткову інформацію про структуру мережових зв'язків у науковому середовищі.

Відзначимо також, що цей підхід збільшує довіру між інтерв'юером та респондентом й почасти мінімізує кількість відмов. В окремих випадках ми також зверталися до колег, з якими не були знайомі особисто, як, наприклад, під час експедиції до Мюнхена, але й у цьому випадку кількість відмов була незначною. Як пояснила одна із таких респонденток, вона погодилася на інтерв'ю, щоб підтримати колег.

Наразі від участі в проєкті відмовилися десять науковців з України: два пояснили відмову своїм невизначеним становищем, пов'язаним із звільненням або погіршенням позицій на постійному місці роботи; одна — небажанням бути об'єктом дослідження і ще одна — відсутністю позитивних очікувань і неможливістю говорити на таку «болочу» тему публічно. Відмови інших респондентів мали «непрямий характер». Інтерв'ю кілька разів переносилися і так і не були проведені через переїзд, хворобу та переважно зайнятість потенційних респондентів. Ще два респонденти не відповіли на звернення.

Схоже відбувався пошук європейських респондентів, хоча й мав свою специфіку. Третину з них (6 осіб) становили науковці з мережі особистих та наукових контактів інтерв'юєрок. Вони безпосередньо допомагали авторкам проєкту після повномасштабного вторгнення і тому в окремих випадках під час спілкування відчували певну незручність та, як правило, не згадували про власну допомогу.

Інша група респондентів у кількості 5 осіб складалася з представників інституцій, які надавали допомогу українським вченим та, зокрема, авторкам проєкту. Знайомство ще з трьома респондентами відбулося під час наукових заходів та за посередництвом українських колег. Варто зазначити, що авторки іноді просили українських респондентів надавати контакти тих колег, які допомагали їм безпосередньо, проте, як правило, респонденти обережно ставилися до таких прохань. На нашу думку, це було пов'язано з небажанням навантажувати європейських колег «сторонніми» проханнями в ситуації, коли самі респонденти боролися за відчуття власної автономії, але все ж таки потребували підтримки з боку європейських партнерів. При цьому більшість українських респондентів проєкту була готова ділитися контактами своїх українських колег і навіть пропонувала допомогу в налагодженні зв'язку.

Цікаво, що респондентами проєкту стали також європейські вчені, з якими авторки не були знайомі, але які під час перших тижнів війни знайшли наші контакти через мережу персональних зав'язків і професійних соціальних мереж для того, щоб запропонувати власну допомогу. Це явище, яке глибоко зворушило багатьох українських учених, стало реакцією західної наукової спільноти на початок повномасштабної війни в Європі, проявом наукової солідарності та гуманістичної місії науки, що ми вважаємо справжнім доказом існування і сьогодні «Республіки вчених», яку консолідує обов'язок охорони академічної свободи.

Кількість відмов від потенційних європейських респондентів є незначною (5 науковців), що також, найбільш імовірно, можна пояснити зайнятістю, оскільки в одному з випадків науковиця не знайшла часу для інтерв'ю, але вже тривалий час підтримує авторок проєкту, залучаючи до різних наукових заходів, інша, відмовившись, надала контакти колег, безпосередньо залучених до допомоги українським ученим.

Головним методом досліджень було обрано напівструктуроване якісне інтерв'ю, яке передбачає наявність анкети, але дозволяє варіювати перелік та послідовність питань та за необхідності

передавати ініціативу респонденту. Більшість респондентів була схильна відповідати на конкретні питання, але в кількох випадках відповідь на перше питання переростала в цілісний автобіографічний нарратив, і лише у другій фазі інтерв'ю ставилися додаткові та уточнювальні питання.

Було розроблено дві анкети — для українських респондентів та для представників наукової спільноти тих європейських країн, які приймають мігрантів і безпосередньо включені до процесу інтеграції українських вчених до європейської наукової спільноти.

Анкета для українських респондентів містить блоки запитань, що стосуються прийняття рішення про виїзд та вибір місця призначення, очікувань та перших зіткнень з реальністю (організація виїзду, умови проживання, легалізація перебування), роздумів про подальшу професійну діяльність (її можливість/неможливість, зміна спеціальності чи навіть сфери працевлаштування), зміну кола спілкування, стосунків з представниками приймаючої сторони, бачення своїх особистих та професійних обривів. Враховуючи серйозний травматичний вплив відповідних подій, особлива увага під час інтерв'ю приділяється емоційному складнику життя переміщених науково-педагогічних працівників. Відзначимо також, що з цієї ж причини на початковому етапі проєкту ми відмовились від прямих запитань, пов'язаних із роздумами щодо довгострокового майбутнього, зосередившись на обговоренні найближчих планів, а на нинішньому етапі зосереджуємося на обговоренні поточної професійної діяльності респондентів.

Анкети для респондентів, які виїхали з окупованих територій у 2014 р., містять додаткові запитання, що охоплюють події 2014–2023 рр. і стосуються, зокрема, переїзду з території самопроголошених «народних республік» (причини, ресурси, наявність державних гарантій, траєкторія переїзду — разом з навчальними закладами чи індивідуально), працевлаштування на новому місці, отримання підтримки з боку колег чи державних органів, подолання побутових труднощів під час облаштування респондентами на новому місці, налагодження нового кола професійних контактів в Україні та за її межами, а також зміни тематики дослідження.

В анкеті для представників наукової спільноти тих європейських країн, які приймають мігрантів, порушуються питання про форми допомоги українським мігрантам, мотиви цієї діяльності та чинники, що впливають на її хід. Окрема увага приділяється настроям у місцевому суспільстві щодо мігрантів (з боку приватних осіб, офіційних органів влади, волонтерських організацій та адміністрації), очікуванням щодо культурної та професійної інтеграції українських вчених, а також можливої зміни конфігурації європейської наукової спільноти та особистих міжнародних зв'язків респондентів. Респондентам надається можливість оцінити особистий досвід у справі допомоги мігрантам, емоційний складник цієї роботи.

Перед проведенням інтерв'ю інтерв'юери знайомляться із біографічною інформацією респондентів з відкритих джерел, що дозволяє скоригувати та конкретизувати питання. Також до інтерв'ю респонденти отримують короткий опис проекту та бланк згоди, в якій окреслюються його основні принципи, рівень доступу та конфіденційності.

Саме спілкування не обмежується часом запису, низка тем обговорюється до та після інтерв'ю. Інформація, одержана «не під запис», залишається конфіденційною і призначається лише для кращого розуміння інтерв'юерами контексту інтерв'ю та особистості респондента.

Найчастіше до початку інтерв'ю ішлося про особливості інтерв'ювання. Після інтерв'ю можна було почути рефлексії респондентів щодо процесу інтерв'ювання та їхнього емоційного стану, часто обговорювались проблеми етичності усноісторичних проєктів, потенційні виклики для європейської чи української академічної спільноти. З європейськими науковцями інколи додатково обговорювались конкретні шляхи подальшої допомоги українським мігрантам. Українські респонденти в окремих випадках торкалися особливо «травматичних» аспектів, які вони не хотіли обговорювати під запис: конфлікти в родині та професійному середовищі, криза віри, невпевненість або зневіра в майбутньому.

Через травмувальний характер інтерв'ю та незавершеність подій, що досліджуються, важливим аспектом роботи є дотримання певних етичних принципів: добровільність участі у проєкті, наукова чесність, дотримання прав респондентів, визнання цінності їхнього досвіду тощо⁵. Проблема етики усноісторичних досліджень є на сучасному етапі однією із ключових, тож особлива увага приділяється безпеці респондентів, зокрема захисту їхніх персональних даних.

Зокрема, зі збільшенням часу воєнних дій збільшується кількість респондентів, які дають інтерв'ю анонімно та обмежують доступ до своїх свідчень. Це пов'язано з багатьма чинниками: появою певних фігур замовчування або політично дражливих тем, які створюють високий рівень конфліктності всередині українського суспільства (до таких тем можна в цілому віднести проблему міграції, яка сприймається в українському суспільстві неоднозначно), а також непевні позиції наших респондентів в українських та європейських інституціях. За таких умов, попри те, що більша частина респондентів дозволила максимально широке використання інтерв'ю (з них половина надала інформацію анонімно, інша — під власним ім'ям), ми відмовилися від оприлюднення персональних даних усіх наших респондентів. Наразі публікація інтерв'ю не передбачається, ми звертаємося до цих свідчень тільки для аналізу, намагаючись максимально деперсоніфікувати їх.

Утім, у нашому випадку травмувальний характер інтерв'ю не є головною проблемою, адже значна частина наших респондентів або мала досвід проведення усноісторичних досліджень до війни, або доєдналася до таких проєктів після міграції, тому вони добре розуміють специфіку дослідження і дають осмислену згоду на його проведення, враховуючи можливі ризики. У роботі з професійними науковцями-гуманітаріями на перше місце виходить етика інтерпретацій. А. Портеллі, розмірковуючи про «етику відшкодування

⁵ Під час підготовки проєкту було враховано рекомендації Єврокомісії щодо дослідження мігрантів (EU Grants), а також «Етичний кодекс» Міжнародної асоціації з вивчення вимушеної міграції (IASFM), які корегуються в ході реалізації проєктів із документування російсько-української війни, що триває (Wylegała 2022).

та посилення», зазначає вплив будь-якого дослідження на спільноту, зокрема на творення її самопрезентації і «посилення голосу»: «Повернення — не нейтральний акт, а завжди втручання, вторгнення в культурну історію спільноти» (Portelli 2021, 334–337). Виходячи з цього міркування, ми вирішили застосувати додатковий інструмент дослідження, «повернувши» спогади учасникам проекту через обговорення результатів дослідження з нашими респондентами в невеликих фокус-групах.

Для запису інтерв'ю використано як аудіо- (під час особистих зустрічей), так і відеоформат (за допомогою платформи ZOOM). Кожен з них має свої переваги та недоліки. Під час особистої зустрічі простіше встановити довірливі стосунки з респондентом, але через відсутність можливості організувати інтерв'ю вдома чи на робочому місці респондента низку записів було зроблено у громадських місцях — кав'ярнях, парках, на вулицях, що вплинуло на їхню якість. Якщо зустріч відбувалася у форматі відеоконференцій, у першій частині інтерв'ю відчувалася напруга у спілкуванні, особливо якщо інтерв'юер та респондент не були до цього знайомі, в окремих випадках виникали технічні проблеми, пов'язані з якістю інтернету. Водночас у відеоформаті краще фіксуються емоційні та поведінкові реакції.

П'ять інтерв'ю провели обидві інтерв'юерки (одна вела бесіду, а друга перебувала поруч, не втручаючись у процес інтерв'ювання, лише наприкінці інтерв'ю виступаючи або з коментарями, або з додатковими запитаннями), а решта — індивідуально, у присутності лише інтерв'юера та респондента.

Попри різну емоційну тональність, інтерв'ю з українськими та польськими колегами (у першому випадку ми маємо справу з респондентами, які пережили «травматичний» досвід), усі вони були досить відверті. У більшості випадків ступінь знайомства (це могла бути перша зустріч або ситуації інтерв'ю могли передувати зустрічі на конференціях або в інших робочих ситуаціях) не мала істотного впливу на перебіг інтерв'ю. Були випадки, коли під час попередніх зустрічей респонденти та інтерв'юери вже обмінювалися історіями, що безпосередньо торкалися теми інтерв'ю, але це не завадило їм

повернутися до їхнього обговорення під час інтерв'ю. Загальний емоційний тонус та зацікавленість предметом розмови з обох сторін зумовили тривалість інтерв'ю: середня тривалість становила півтори години, при цьому найкоротше інтерв'ю тривало тридцять п'ять хвилин, а найдовше — чотири години двадцять хвилин.

Після запису інтерв'ю транскрибуються в повному обсязі. Транскрибування здійснюється за допомогою програмного забезпечення Speechpad, Google Docs, та FreeSubtitles.AI. Після автоматичної транскрипції аудіо- чи відеофайлу в текстовий файл відбувається редагування одержаного тексту. Це передбачає кілька процедур: семантичне редагування, оскільки автоматична транскрипція може бути ускладнена досить сильним акцентом респондента або особливостями запису; стилістичне редагування (азначаються всі вигуки та пошуки слів респондентом); фіксація особливостей презентації усної історії (позначаються короткі та довгі паузи, наголоси на певних словах та фразах, замінки, швидке поєднання слів, підвищення/пониження тону голосу); коментування поведінки респондента, його реакцій на запитання (сміх, хвилювання, збентеження). Окремо позначаються нерозбірливі фрагменти, які не піддаються розшифруванню, та коментуються помилки. Незрозумілі моменти, пов'язані з якістю запису або змістом інтерв'ю, спеціально уточнюються в респондента. Таке ретельне опрацювання інтерв'ю, хоча і вимагає значного часу, у подальшому сприятиме застосуванню різних методів аналізу усноісторичних джерел: лінгвістичного, кількісного, джерелознавчої критики тощо і відповідно полегшить їхню подальшу інтерпретацію.

Певною проблемою було транскрибування інтерв'ю європейських колег, які за домовленістю давали інтерв'ю англійською, російською або польською мовами. Хоча, наприклад, англійська мова є широко вживаною в науковому середовищі, ані інтерв'юери, ані більшість респондентів не є носіями мови, що певною мірою ускладнювало процес комунікації, а транскрибування таких інтерв'ю потребує додаткової редакції.

Висновки

Напевно, неможливо окреслити всі нюанси, які мають бути враховані під час реалізації усноісторичного проєкту. Навіть за наявності великої кількості напрацювань у цій галузі кожен конкретний проєкт буде мати свою специфіку, зумовлену метою та об'єктом дослідження, колом респондентів, конкретними умовами його реалізації та багатьма іншими чинниками. Зокрема, у межах проєкту «Рух на Захід», який спрямований на дослідження вимушеної міграції українських науковців, а також реакції на цей процес з боку європейської наукової спільноти, важливо враховувати особливості самопрезентації учених (схильність до рефлексії та саморефлексії, знайомство більшості респондентів з інструментарієм усної історії, достатньо вузьке коло та «впізнаваність» респондентів). Ситуація ускладнюється через дослідження подій, що тривають, коли поряд із традиційними викликами усної історії щоразу слід враховувати нові, зокрема можливість повторної травматизації як респондентів, так і інтерв'юєрів, проблеми міжкультурної комунікації тощо. Не останню роль тут відіграють соціальний, культурний та історіографічний контексти, що формують своєрідні дослідницькі «рамки», які не є сталими і своєю чергою створюють рухливі просторові, темпоральні та особистісні кордони, а також надзвичайно загострюють етичні проблеми.

Утім, більшість викликів, які виникають у ході усноісторичного документування досвіду міграції, можуть бути подолані за умови врахування специфіки дослідження та вибору відповідного інструментарію. По-перше, відзначимо ефективність пошуку респондентів за допомогою методу «снігової кулі», який дозволяє вийти на тих осіб, які готові до спілкування, а також вибір напіструктурованого інтерв'ю, що надає можливості для подальших порівнянь і водночас дозволяє респондентам почуватися максимально вільно, обирати зручний для них формат самопрезентації. По-друге, велика увага до етичних проблем сприяє мінімізації можливих негативних наслідків інтерв'ю, а включення респондента до дослідження на різних етапах (знайомство з проєктом,

інтерв'ювання, процес транскрибування, за бажанням — знайомство з результатами дослідження та оцінка результатів досліджень) дозволяє говорити про респондентів як повноцінних співавторів дослідження, що своєю чергою значно полегшує інтерпретацію джерела, як і обрані авторками достатньо складні принципи транскрибування інтерв'ю.

Нарешті, важливим є рішення проводити інтерв'ю впродовж тривалого часу, а в майбутньому за можливості повернутися до повторного інтерв'ювання. Уже зараз ми можемо говорити як про певні тенденції, що спостерігаються в межах вимушеної інтелектуальної міграції, так і про типовість або унікальність обраних мігрантами стратегій побудови академічної кар'єри в екстраординарних умовах.

Список джерел та літератури / References

Aleksieieva, I., Horban'ova, K. Itektual'na mihratsiia z Ukrainy. *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, вип. 11, 2016, s. 18–21. (In Ukrainian)

Алексеева, И., Горбаньова, К. Интеллектуальная миграция з України. *Причорноморські економічні студії*, вип. 11, 2016, с. 18–21.

Baranyk, Z., Romanenko, I. Itektual'na mihratsiia iak ob'iekt statystychnoho doslidzhennia. *Efektivna ekonomika*, no. 6, 2014, <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>. Data perehliadu: 15 lystopada 2023. (In Ukrainian)

Бараник, З., Романенко, И. Интеллектуальная миграция як об'єкт статистичного дослідження. *Ефективна економіка*, № 6, 2014, <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>. Дата перегляду: 15 листопада 2023.

Becker, T. et al. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. *Rapid Response Economics / CEPR*, no. 1, 2022, https://cepr.org/system/files/publicationfiles/147614a_blueprint_for_the_reconstruction_of_ukraine.pdf. Accessed: 9 Sept. 2023.

Bielska, B., Kurek-Ochmańska, O., Łuczaj, K. Jak badać wykwalifikowanych migrantów? *Praktyczne wskazówki metodologiczne. Studia Migracyjne Przegląd Polonijny*, nr. 1 (179), 2021, ss. 125–148. DOI: <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.21.006.13318>

Building back a better innovation ecosystem in Ukraine, 4 November 2022. *OECD*, 2022, <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/building-back-a-better-innovation-ecosystem-in-ukraine-85a624f6/>. Accessed: 2 Sept. 2023.

de Rassenfosse, G., Murovana, T., Uhlbach, W.-H. The effects of war on Ukrainian research. *Humanities and Social Sciences Communications*, no. 10 (856), 2023. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02346-x>

Demydenko, O. Napriamky intelektual'noi mihratsii hromadian Ukrainy. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova. Sotsiolohiia i politychni nauky [Scientific Journal of Odesa I. I. Mechnikov National University. Sociology and Political Sciences]*, t. 23, vyp. 2 (31), 2018, s. 180–189. (In Ukrainian)

Демиденко, О. Напрямки інтелектуальної міграції громадян України. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*, т. 23, вип. 2 (31), 2018, с. 180–189.

EU Grants: Guidance note – Research on refugees, asylum seekers and migrants: V2.0 – 14.09.2021, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/guidance-note-research-on-refugees-asylum-seekers-migrants_he_en.pdf. Accessed: 09 Apr. 2022.

Formuvannia bazy danykh poshkodzhenoї ta zrujnovanoї doslidnyts'koi infrastruktury: Bila knyha. 2022. Proiekt «Nauka v nebezpetsi». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Data perehliadu: 15 zhovtnia 2023. (In Ukrainian)

Формування бази даних пошкодженої та зруйнованої дослідницької інфраструктури: Біла книга. 2022. Проект «Наука в небезпеці». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Дата перегляду: 15 жовтня 2023.

Global Trends Forced Displacement in 2022: UNHCR's report, 14 June 2023. *UNHCR global website*, <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>. Accessed: 10 Nov. 2023.

Gorodnichenko, Y., Sologoub, I., Weder di Mauro, B. (eds.) *Rebuilding Ukrain: Principles and Policies: Paris Report 1 / CEPR*, 2022, <https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies>. Accessed: 9 Sept. 2023.

Hoffmann, I., de Vries, C. E. Anxious we stand? Gütersloh, 2023. *Eupinions*, 16 February 2023, <https://eupinions.eu/de/text/anxious-we-stand>. Accessed: 10 Nov. 2023.

International Association for the Study of Forced Migration (IASFM): Code of ethics: Critical reflections on research ethics in situations of forced migration, <https://iasfm.org/wp-content/uploads/2018/11/IASFM-Research-Code-of-Ethics-2018.pdf>. Accessed: 11 Apr. 2022.

Interdisciplinary Study Group Ukraine. *Leibniz Institute for East and Southeast European Studies (IOS)*, <https://leibniz-ios.de/en/research/interdisciplinary-study-group-ukraine>. Accessed: 11 Dec. 2023.

Komunikatsiia nauky u nebezpetsi: Bila knyha. 2022. Proiekt «Nauka v nebezpetsi». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Data perehliadu: 15 zhovtnia 2023. (In Ukrainian)

Комунікація науки у небезпеці: Біла книга. 2022. Проєкт «Наука в небезпеці». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Дата перегляду: 15 жовтня 2023.

Kuz'menko, O. Naukovets' iak sub'iekt ta ob'iekt pol'ovoho doslidzhennia: do pytannia pro metod avtoetnohrafii u chas vijny. U zb.: Makhov's'ka, S. (red.), *Vijna, nauka ta emotsii: (ne) novi kontseptsii i pidkhody. Zb. materialiv kruhloho stolu (m. Chernihiv, 21–22 liutoho 2023 r.)*. Kyiv, 2023, s. 60–71. (In Ukrainian)

Кузьменко, О. Науковець як суб'єкт та об'єкт польового дослідження: до питання про метод автоетнографії у час війни. У зб.: Маховська, С. (ред.), *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи. Зб. матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)*. Київ, 2023, с. 60–71.

Łojkowska, E., Możejko, B., Kosakowska-Berezecka, N., Kruczalak-Jankowska, J. et al. *Women in science: Diversity management and gender equality in social responsibility of University of Gdansk*. Report 2020. Gdansk, 2020.

Lutsenko, A., Harashchenko, N., Hladchenko, L., Korytnikova, N., Moskotina, R., Pravdyva, O. The Results of The Survey on The Needs of Ukrainian Scientists (First Wave Report) (January 19, 2023). *Max Planck Institute for Innovation & Competition Research Paper*, no. 23-03, 2023, <https://ssrn.com/abstract=4335098>. Accessed: 14 Sept. 2023.

Maryl, M., Jaroszewicz, M., Degtyarova, I., Polishchuk, Y., Pachocka, M., Wnuk, M. Beyond Resilience: Professional Challenges, Preferences, and Plans of Ukrainian Researchers Abroad. ScienceForUkraine Survey Report. Warsaw, 2022. *Ośrodek badań nad migracjami*, <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/11551/>. Accessed: 1 Sept. 2023.

Minsotspolityky proviv druhu stratehichnu sesiiu dlia napratsiuвання Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy do 2033 roku. *Ministersto sotsial'noi polityky Ukrainy*, 9 lystopada 2023, <https://www.msp.gov.ua/news/23202.html>. Data perehliadu: 14 lystopada 2023. (In Ukrainian)

Мінсоцполітики провів другу стратегічну сесію для напрацювання Стратегії демографічного розвитку України до 2033 року. *Міністерство соціальної політики України*, 9 листопада 2023, <https://www.msp.gov.ua/news/23202.html>. Дата перегляду: 14 листопада 2023.

Muzej istorii Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina, f. 7, op. 21. РЕМК, 22.08.2022. (In Ukrainian)

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ф. 7, оп. 21. РЕМК, 22.08.2022.

Muzej istorii Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina, f. 7, op. 21. PLL, 18.06.2022. (In Ukrainian)

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ф. 7, оп. 21. PLL, 18.06.2022.

Muzej istorii Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina, f. 7, op. 21. ZLR, 05.01.2023. (In Ukrainian)

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ф. 7, оп. 21. ZLR, 05.01.2023.

Nikolaiev, Ye., Rij, H., Shemelynets', I. *Vyscha osvita v Ukraini: zminy cherez vijnu: analitychnyj zvit*. Kyiv, 2023. (In Ukrainian)

Николаев, С., Рій, Г., Шемелинець, І. *Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт*. Київ, 2023.

Perezavantazhennia nauky pislia vijny: Bila knyha. 2022. Proiekt «Nauka v nebezpetsi». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Data perehliadu: 15 zhovtnia 2023. (In Ukrainian)

Перезавантаження науки після війни: Біла книга. 2022. Проект «Наука в небезпеці». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Дата перегляду: 15 жовтня 2023.

Portelli, A. Yak nazbyraty trokhy znan': Kil'ka dumok pro etyku usnoi istorii. U zb.: H. Hrinchenko (red.), *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI stolit'*. Kyiv, 2021. s. 320–327. (In Ukrainian)

Портеллі, А. Як назбирати трохи знань: Кілька думок про етику усної історії. У зб.: Г. Грінченко (ред.), *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть*. Київ, 2021. с. 320–327.

Research perspective Ukraine at the GHI Warsaw. *Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie*. <https://www.dhi.waw.pl/en/fundamental-research/scholarships/> Accessed: 1 Dec. 2023.

Sikorska, I., Nykyforenko, N. Ukrainian academic refugees and humanistic international aid. *MigraREport*, 2022, pp. 223–237.

Stipendiatinnen. *Fakultät für Geschichts- und Kunstwissenschaften*, https://www.geschichts-und-kunstwissenschaften.uni-muenchen.de/ua_fellows/visitenkarten/index.html?fbclid=IwAR2SXDEd9E-fE1D7XLwqR7gq7bhHvfMqFqJp7ggBQWh5nE98Rf5dPII-7Vg. Accessed: 1 Dec. 2023.

Strelnyk, O., Shcherbyna, M. Forcibly displaced Ukrainian women scholars: Gendered challenges of research, care, and building a new identity. *Geschichte der Gegenwart*, 8 November 2023, https://geschichtedergegenwart.ch/forcibly-displaced-ukrainian-women-scholars-gendered-challenges-of-research-care-and-building-a-new-identity/?fbclid=IwAR2Bb8pRf76NXk46yvWbu_NXM_Oi1hbtTvioVIIUW-4Vg8TsEn2Ws_sh23Y. Accessed: 23 Nov. 2023.

The future of science in Ukraine: Actions now will affect post-war recovery. *OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development): Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*, 4 November 2022, <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-future-of-science-in-ukraine-afbd05df/>. Accessed: 8 Nov. 2023.

Ukraine Refugee Situation. *UNHCR's Operational Data Portal*, 14 November 2023, <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted>. Accessed: 20 Nov. 2023.

Ukrainian Science Diaspora, <https://ukrdiaspora.nauka.gov.ua/uk/>. Accessed: 9 Nov. 2023.

Vyshlins'kyj, H., Mykhajlyshyna, D., Samojliuk, M., Tomilina, M. Bizhentsi z Ukrainy: kto vony, skil'ky ikh ta iak ikh povernuty: Final'nyj zvit. *Tsentr ekonomichnoi stratehii*, <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/>. Data perehliadu: 10 lystopada 2023. (In Ukrainian)

Вишлінський, Г., Михайлишина, Д., Самойлюк, М., Томіліна, М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути: Фінальний звіт. *Центр економічної стратегії*, <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/>. Дата перегляду: 10 листопада 2023.

Wylegała, A. Metodologia, etyka i bezpieczeństwo w projektach dokumentujących doświadczenie wojenne i uchodźcze po inwazji Rosji na Ukrainę z dn. 24 lutego 2022 r. *Wroclawski Rocznik Historii Mówionej*, no. 12, 2022, ss. 324–331. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-5575-4123>

Zberezhenia nauky pid chas vijny: Bila knyha. 2022. Proiekt «Nauka v nebezpetsi». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Data perehliadu: 15 zhovtnia 2023. (In Ukrainian)

Збереження науки під час війни: Біла книга. 2022. Проєкт «Наука в небезпеці». *Science at Risk!*, scienceatrisk.org. Дата перегляду: 15 жовтня 2023.

Viktoriia Ivashchenko

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: ivashchenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1799-012X>

Yulia Kiselyova

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: yu.a.kiselyova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2571-8436>

**ORAL HISTORY PROJECT “‘MOVING WEST’:
UKRAINIAN ACADEMICS IN CONDITIONS
OF FORCED MIGRATION (2014–2024)”:
ISSUES OF RESEARCH METHODOLOGY**

The article seeks to problematize certain methodological aspects of the oral history project “‘Moving West’: Ukrainian Academics in Conditions of Forced Migration (2014–2024)”. The project is concerned with the forced migration of Ukrainian academics (internal after 2014 and external, to other European countries, since the start of the full-scale Russian invasion), as well as with the European academic community’s response to this process. In particular, the article discusses the social and historiographical contexts of the study, which form a kind of research ‘framework’ that is not stable and in turn creates shifting spatial, temporal, and personal boundaries and exacerbates ethical problems. Analysis of the geographical and chronological compass of the project and composition of the respondents helps to more clearly define an ‘academic migrant’ and the key features of the ‘westward movement’, outline the main stages of the project’s progress, and trace changes in the organization of research throughout its duration. The situation is complicated by the fact that the project focuses on an ongoing event; in addition to the traditional challenges of oral history, new ones must be addressed all the time. In searching for respondents, the authors of the project chose the ‘snowball’ method, which helps to find people who are ready to communicate. The semi-structured interview

is also used, which provides opportunities for further comparison and at the same time allows respondents to feel as free as possible, choosing a format of self-presentation that is convenient for them. The nature of the subject group makes it possible to include respondents in the study at every stage (familiarization with the project, the interviewing and transcription process, and, if desired, analysis and evaluation of the research results). The respondents can thus be seen as true co-authors. This greatly facilitates the interpretation of the source, including transcription of the interviews, which follows a rather demanding set of rules. Finally, the decision to space interviews over a long period of time and re-interview participants at a later date is important. It is already possible to speak of certain trends in forced intellectual migration and of the typicality or uniqueness of strategies chosen by migrants to build academic careers in extraordinary circumstances.

Keywords: Russo-Ukrainian War, oral history, forced academic migration, European academic milieu, research methodology, ethical issues.

Текст надійшов до редакції 21.03.2024.

The text was received by the editors 21.03.2024.

Текст затверджено до друку 15.05.2024.

The text is recommended for printing 15.05.2024.